

ELS TALASSÒNIMS DE SA RÀPITA

Antoni Miquel Lucas i Vidal i Antoni Ordinas Garau

1. Introducció

Fins fa relativament poc, la història del litoral sud de l'illa de Mallorca ha estat determinada per la seva condició de frontera marítima. Una frontera política, cultural i econòmica entre l'Orient i l'Occident, entre el Nord i el Sud, entre la moreria i la cristiandat. Aquest fet ha condicionat la històrica militarització de la zona (amb notable presència de torres de vigilància, forteses, guàrdies secretes...), la presència d'una notable activitat contrabandista i una baixa ocupació demogràfica de la costa pel temor a les incursions pirates.

Un cop solucionat el problema de la pirateria (bàsicament des de la conquesta francesa d'Alger, l'any 1830) i especialment a partir de la segona meitat del segle XIX i primeres dècades del XX, sorgeixen per l'abans despoblat litoral del Migjorn de Mallorca petites comunitats de pescadors, contrabandistes i, poc més tard, els primers estiuejants. Aquestes primeres comunitats marineres cercaren emplaçaments litorals arrecerats del predominant vent de llebeig des d'on poder desenvolupar una activitat econòmica molt diversificada (trencadors de marès, alguers, explotació forestal, saliners, roters, etc.) en què, per damunt de la resta, hi destacava la pesca i, especialment, el contraban. Els mariners de la contrada empraven com a eina bàsica de treball llaüts de fusta de fins a trenta pams d'eslora, que calia treure i varar a diari des de refugis litorals molt senzills, com escars o fins i tot simples enramades. Eren barques només mogudes per rem i veles llatines i amb les quals se solia pescar amb ormeigs molt selectius, com la potera, el volantí i el palangre; o arts de parada, com almadravilles o soltes.

Amb tot, la cultura marinera de qualsevol país de voramar és riquíssima i diversa: cançons i festes populars, tipus d'embarcacions, tipus d'ormeigs, terminologia pròpia, tècniques pesqueres, gastronomia..., i fins i tot, en ocasions, un parlar peculiar (Rosselló, 1961-62). Un d'aquests elements culturals més desconeguts i poc estudiats és la toponímia dels fons marins o talassonímia. Els talassònims són els noms de lloc que formen part de l'univers mental dels mariners per designar diferents llocs del fons marí, els quals passen desapercebuts per als terrassans no avesats a la mar (Boter de Palau, 2007). Aquests talassònims esdevenen peces clau d'uns complexos mapes marins mentals comunitaris, de gran importància per a les societats preliteràries de voramar, perquè ajudaven a fixar a l'espai i al temps elements culturals o transcendentals (Roberts, 2010).

Avui en dia, el perill més greu és la imminent pèrdua dels noms dels llocs marítims tradicionals. Les modernes tecnologies (radar, sonda, GPS, etc.) els fan innecessaris (Montaña, 1990), ja que els mariners poden recórrer avui majors distàncies amb el mateix temps i traslladar-se a zones lluny de l'horitzó litoral, on no es poden traçar visualment les enfilacions de localització tradicional per ells utilitzades: les senyes. Tanmateix, aquestes senyes es fan innecessàries, ja que són substituïdes avui per sistemes de posicionament global

(GPS) via satèl·lit i sondes marines electròniques de gran precisió. Paradoxalment, les noves tecnologies fan possible el que abans era impensable: conquerir nous caladors i, per tant, l'aparició de nous talassònims (Sempere, 1991). En conseqüència, des de fa algunes dècades estam assistint a la mort de la talassonímia tradicional i la seva progressiva substitució per una nova talassonímia de base tecnològica.

Amb la desaparició dels pescadors de més edat, darrers testimonis orals dels noms de lloc seculars, desapareix un corpus toponímic molt específic de la gent de mar (Boter de Palau, 2007). D'aquí la urgència de recopilar els noms mariners tradicionals com una empenta més en el procés de recuperació de les senyes d'identitat dels pobles litorals. Amb aquesta finalitat, i emprant com a mètode bàsic l'entrevista personal a alguns dels pescadors professionals de sa Ràpita, el present estudi pretén recollir, classificar i cartografiar la seva talassonímia.

2. Materials i mètodes

L'anàlisi de les fonts orals ha estat la matèria primera fonamental per a l'elaboració d'aquest estudi i, atesa la seva naturalesa, s'ha elegit el mètode de l'entrevista temàtica, ja que el tema tractat ha estat exclusivament el nom de les pesqueres. A més, l'entrevista ha estat semidirigida, ja que, si bé no s'ha seguit cap guió o qüestionari rígid preestablert, sí que s'ha conduït explícitament els entrevistats a donar informacions sobre unes qüestions molt concretes (Bernal i Corbalán, 2008). Per tal de garantir la naturalitat i afavorir la seguretat de les respostes de les fonts orals, les entrevistes s'han realitzat sempre al mateix domicili dels entrevistats (Sanmartín, 2003). El material bàsic per a la realització de les entrevistes ha estat una gravadora digital d'àudio i múltiples fotocòpies d'una carta batimètrica, de pesca (Govern balear, 1994), sobre les quals s'ha anat anotant la localització aproximada de les pesqueres. En total s'han entrevistat quatre persones que, en algun moment de la seva vida, han estat —o ho són encara— pescadors professionals amb port base a sa Ràpita:

- Miquel Manresa Aguiló, *MeHo* (Porreres, 1946): des de l'any 1982 fins a 2004 fou pescador professional, i des de 1985 va pescar acompanyat per la seva esposa, Joana Tomàs. Ambdós pescaren, fins al 1993, devers sis mesos l'any per la zona de sa Ràpita i altres sis mesos per Cabrera, amb el seu llaüt de 35 pams *Nueva Pilarica*. El 1993 compraren el llaüt *Marcos*, de 55 pams, i passaren a pescar 11 mesos l'any a Cabrera, fins a 2004.
- Joana Tomàs Ros, *Mella o d'en Pau Bonjesús* (Llucmajor, 1951): des de 1985 va acompanyar a pescar el seu espòs, Miquel Manresa, pel Migjorn de Mallorca.
- Jaume Vidal Caldentey, *de Son Grau* (Campos, 1944): fill d'una família pagesa arrelada a la possessió de sa Vinyola (sa Ràpita). A final dels anys quaranta del segle XX ja acompanyava a pescar el seu padrí a bord del llaüt *Vigilante*, avarat llavors al Mollet de sa Ràpita. Ja de gran va tenir, com a pescador d'esplai, el llaüt *Javica* (acrònim de

Jaume Vidal Caldentey), de 30 pams, i més tard l'Escorpio, un llaüt de 40 pams. La febre per anar a pescar el féu vendre el 1996 les vaques de l'explotació ramadera familiar i embarcar-se, ja com a mariner d'ofici, a bord del *Crescència*, un llaüt de 44 pams que fins aleshores havia estat vinculat als Cortesos, una família de pescadors de Cala Pi. Des de 2008 Jaume està retirat, però continua donant suport, en la professió de pescador, al seu fill Joan.

- Joan Vidal Vidal, *de Son Grau* (Campos, 1970): fill del pescador Jaume Vidal Caldentey, des de 1996 pesca amb son pare a bord del llaüt *Crescència*. Aquest jove pescador, fill d'una família ramadera de Campos, és el darrer pescador de la confraria de pescadors de la Colònia de Sant Jordi amb port base a sa Ràpita.

Per a la cartografia de la talassonímia dels pescadors de sa Ràpita s'ha emprat el programa informàtic ArcGis 9.3. Cal advertir que, tot i que una informació que no pot faltar en qual-sevol topònim és la localització geogràfica precisa (Ordinas, 2007), per tal de respectar la confiança dels nostres informadors i protegir els recursos marins de l'àrea d'estudi, hem optat per cartografiar els talassònims sense ajudes de georeferenciació (escala numèrica o gràfica, latituds i longituds, isòbates...), de manera que els mapes resultants només ofereixen, intencionadament, una localització aproximada dels talassònims, però sense ser una carta de pesca precisa.

3. Resultats

La figura 1 mostra la localització aproximada dels talassònims dels pescadors de sa Ràpita, els quals tenen una doble àrea d'influència: una de litoral que comprendria la franja d'aigües somes que hi ha entre la Colònia de Sant Jordi i Cala Pi; i una altra a més fondària que comprèn els voltants des Cap Blanc i l'arxipèlag de Cabrera. En total s'han arreglat 19 talassònims que corresponen a 17 pesqueres diferents:

- *Alfa, s' / Hotel Alfa*: pesquera molt propera a la costa que pren el nom d'una de les senyes que hi ha per situar-se: l'Hotel Alfa. Aquest hotel, construït a la Colònia de Sant Jordi cap a final dels anys 60, va passar a anomenar-se, a meitat dels anys 80, Hotel Romàntica. Actualment pertany a la cadena hotelera Universal. D'aquesta manera no només s'ha conservat a la talassonímia el nom originari de l'establiment sinó que també s'ha convertit en un dels primers neotopònims sorgits arran del turisme que ha envaït la talassonímia tradicional.
- *Caseta, sa*: pesquera molt propera a la costa que pren el nom de la barraca de Cala Esglesieta, una construcció avui derruïda situada a l'extrem occidental de la façana marítima de la possessió de s'Estelella, al terme de Lluçmajor, que era emprada antigament com a punt de vigilància litoral pel cos de carrabiners. Durant la Guerra Civil en aquesta barraca hi feren servei, com a milicians forçats, alguns mariners sestanyolers, armats amb escopetes de caça i sense cap tipus d'ensinistrament militar.
- *Collonar, es*: indret de la mar situat a migjorn de s'Estanyol on abunden els rizomes de

Posidonia oceanica (vulgarment coneguts com a collons d'alguer).

- *Davant es Morters*: pesquera molt propera a la costa situada a ponent de ses Covetes. Pren el nom des Morters, un accident litoral conformat per costa baixa de pedra mare-senca que separa s'Arenal de sa Ràpita de s'Arenal de ses Pasteretes i que rep aquesta denominació metafòrica per la semblança dels forats a la roca amb l'estri emprat a la cuina.
- *Davant es Motor de sa Sal*: pesquera molt propera a la costa que pren el nom de la construcció que alberga el motor que serveix per fer entrar l'aigua marina al Salobrar de Campos a través de la Síquia des Estanys.
- *Des Canons cap as Far*: manlleu toponímic que indica la direcció cap on se sol calar l'ormeig en aquesta pesquera. Es Canons és el nom amb què s'anomena, des de mitjan segle XX, la Punta de Son Bieló, un accident litoral situat entre sa Ràpita i s'Estanyol. El topònim fa referència als dos canons anglesos Vickers de 305 mil·límetres i 50 calibres que l'any 1950 foren desembarcats en aquest indret, procedents dels cuirassats espanyols *España* i *Jaime I*. Aquests gegantins canons de 67 tones de pes (sense comptar les plataformes d'emplaçament) i que eren capaços de llençar projectils de 400 kg a 42 km de distància, foren traslladats des de s'Estanyol a l'emplaçament artiller de costa E-21 (als voltants des Cap Blanc), on romangueren fins a final del segle XX. El far a què fa referència el talassònim correspon a la balisa de la Punta Plana, col·locada en aquest indret de la costa de la possessió llucmajorera de s'Estelella el març de 1981. Per tot plegat resulta evident que el nom d'aquesta pesquera data només d'algunes dècades.
- *Escut del Barcelona, s'*: nom d'una pesquera situada a ponent des Cap Roig, ja dins la Badia de Palma. Aquesta pesquera, molt popular entre els pescadors recreatius de Ciutat, metafòricament pren el nom d'una gran clapa blanca situada a mitjan penyal que s'empra com a senya i que sembla l'escut de l'equip blaugrana.
- *Fort des Pi*: nom d'una pesquera situada a ponent de Cabrera Gran, a molta fondària. Podem definir el terme «fort» com una àrea pedregosa que cobreix àrees extenses i a una certa fondària. Com adverteixen Calafat [*et alt.*] (1996), el terme també es pot emprar com a adjectiu, en el sentit que un fort determinat és més fort que un altre. L'etimologia d'aquesta pesquera és explicada per alguns entrevistats perquè s'hi han extret abundosos «pinets» de corall. Aguiló (1981) no descarta que es tracti d'un pi emprat com a senya. Una tercera possibilitat seria que es tractàs d'un manlleu toponímic en què Cala Pi (o potser la torre d'aquesta cala) fos una de les senyes de referència. Una darrera hipòtesi és que es tracti d'un antropònim, basant-se en el gran nombre de pobladors llucmajorers que a l'edat mitjana duïen per nom Pi. De fet, Aguiló (1996) ja assenyala aquesta possibilitat per explicar l'etimologia de Cala Pi.
- *Fortet de na Redona*: pesquera situada a llevant de l'arxipèlag de Cabrera que pren el nom d'un dels seus illots, dit així per la seva forma arrodonida. Podem definir el terme «fortet» com una àrea pedregosa on abunda el peix i que seria una categoria intermè-

dia entre el «fort» (de major extensió i generalment a major fondària) i l'«espès» (de menor extensió i generalment a menor fondària).

- *Fortet de Vallgornera*: pesquera situada aproximadament a dues milles al sud de la possessió Ilucmajorera homònima. És una pesquera molt popular entre els pescadors de s'Estanyol.
- *Gavina, na*: pesquera que pren el nom de s'Illa Gavina, un illot campaner situat davant es Trenc. Com explica Aguiló (1991), es tracta de l'illa més gran del terme de Campos, d'uns 120 metres de llarg per uns 25 d'ample, i separada una trentena de metres de la costa. En aquest illot s'hi localitza una cova prehistòrica d'enterrament utilitzada també com a secret de contrabandistes.
- *Pedres de na Redona / Roques de na Redona*: pesquera situada a certa fondària, al sud des Cap Blanc. Pren el nom de na Redona, illot de l'arxipèlag de Cabrera, amb un topònim que descriu la seva forma i una de les senyes emprades per situar aquest indret enmig de la mar.
- *Punta d'en Ferrer amb sa Torre des Capellà Dameto*: pesquera molt propera a ses Covetes que pren el nom de les senyes utilitzades per localitzar-la. Segons Aguiló (1991), sa Punta d'en Ferrer, una punta maresenca situada a la part oriental de ses Covetes, era abans anomenada Punta de Can Serraller o Punta des Carregador, perquè un temps hi carregaven marès per fer la Seu i les murades de Palma. D'altra banda, sa Torre des Capellà Dameto fa referència a un xalet, dins ses Covetes, amb forma de torre que era propietat d'un capellà de llinatge Bennàssar i de malnom Dameto, una família històricament arrelada a Campos.
- *Punta des Molls*: pesquera localitzada al sud de la marina de Lluçmajor anomenada així perquè s'hi solen calar xarxes molles (per a la captura de molls: *Mullus sp*). Podem definir el terme punta (tot i que a vegades s'empen els termes anàlegs braç o colzada) com una àrea longitudinal, més llarga que ampla i de fons d'alguers (anomenat negre) o de pedres, que entra dins una zona d'arena (anomenat blanc).
- *Secs, es*: àrea extensa on abunden les roques aïllades, situada al sud des Cap Blanc i a una fondària considerable. Sempere (1991) defineix el terme «secs» com «cims de muntanyes sotaiguades que presenten una notable diferència de fondària respecte a la zona que l'envolta».
- *Tres Carrers, es*: pesquera situada al sud de la possessió Ilucmajorera de Vallgornera, molt popular entre els pescadors recreatius de s'Estanyol i de sa Ràpita. Tenim constància que antigament aquest indret era anomenat pels mariners sestanyolers com «Davant sa Cova de Vallgornera», talassònim avui pràcticament en desús i substituït per es Tres Carrers (o a vegades es Tres Camins). Fa referència al fet que des d'aquest indret es veuen tres carrers de la urbanització de Vallgornera, establida a la dècada dels 70 del segle XX.

- *Ulls Grocs, ets*: pesquera situada a llevant de sa Conillera. Es tracta d'un manlleu toponímic basat en una metàfora toponímica a partir d'unes clapes groguenques que es veuen als penyals de sa Conillera.

En resum, es fa palesa una gran preeminència dels manlleus toponímics (11 dels 19 talassònims recollits; com per exemple ets Ulls Grocs, s'Alfa o na Gavina), encara que també hi ha tres genèrics pròpiament talassònims (es Secs, es Collonar i Punta des Molls) i fins a cinc talassònims mixtos, formats per genèric + determinant relatiu a un topònim litoral que identifica un punt de referència (ses Roques/Pedres de na Redona, Fortet de Vallgornera, Fortet de na Redona i Fort des Pi).

4. Agraïments

Els autors volem agrair la col·laboració desinteressada dels quatre informadors ja esmentats, que han fet possible aquest treball. També agraïm la gran ajuda rebuda per part de Miquel Munar, patró major de la confraria de pescadors de sa Colònia de Sant Jordi, de Montserrat Alcaraz, professor de Ciències Socials de l'IES Damià Huguet de Campos, i de Joan Estrany, professor del Departament de Ciències de la Terra de la Universitat de les Illes Balears.

5. Bibliografia

- AGUILÓ ADROVER, Cosme. «*La toponímia marina de Felanitx, Santanyi i ses Salines (Mallorca)*». *A Randa*, núm. 10. Barcelona: Curial Edicions Catalanes, 1980. Pàg. 25-49.
- AGUILÓ ADROVER, Cosme. «*Topografia submarina i talassonímia en el Migjorn de Mallorca*». *A Randa*, núm. 12. Barcelona: Curial Edicions Catalanes, 1981. Pàg. 73-82.
- AGUILÓ ADROVER, Cosme. *La toponímia de la costa de Campos*. Campos: Ajuntament de Campos, 1991. Pàg. 71.
- AGUILÓ ADROVER, Cosme. *La toponímia de la costa de Lluçmajor*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1996. Pàg. 184.
- BERNAL, Maria Dolores; CORBALÁN, Joan. *Eines per a treballs de memòria oral*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 2008. Pàg. 64.
- BOTER DE PALAU I GALLIFA, Ramon. «*Reflexions geogràfiques al voltant de la toponímia marítima de la costa dels Maresme*». *A Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, núm. 104-105. Barcelona: Societat d'Onomàstica, 2007. Pàg. 77-86.
- CALAFAT RIVAS, Antònia M.; CAÑELLAS Serrano, Nicolau S.; SERRANO TORRES, Pere B. «*Talassonímia de la mar de Valldemossa*». *A Estudis Baleàrics*, núm. 53. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics, 1996. Pàg. 109-123.
- Govern Balear. Carta Batimètrica del Mar Balear (Carta 6A, Mallorca SW)*. Palma: Conselleria d'Obres Públiques i Ordenació del Territori - Conselleria d'Agricultura i Pesca (Govern Balear), 1994. 1 full.
- MONTAÑA MARTÍ, Maria Teresa. «*Notes sobre metodologia emprada en la recerca dels talassònims comparada amb la dels topònims*». *A Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, núm. 40. Barcelona: Societat d'Onomàstica, 1990. Pàg. 5-7.
- OLIVER I JAUME, Jaume; FLORIT I ALOMAR, Francesca. *Lluçmajor, espai educatiu i recursos ambientals*. Lluçma-

jor, Ajuntament de Lluçmajor, 1986. Pàg. 143.

ORDINAS GARAU, Antoni. «Metodologia per a la recollecció, localització i classificació dels topònims». A *II Seminari en Metodologia de Toponímia i Normalització Lingüística*. Palma: Universitat de les Illes Balears, 2007. Pàg. 37-50.

ROBERTS, Mere. «Mind maps of the Maori». A *GeoJournal* (publicat en línia el 04/09/2010 a <<http://www.springerlink.com/content/x7342377376967rx/>>, darrera consulta el 15/02/2011). Dordrecht: Springer Netherlands, 2010. Pàg. 11.

ROSSELLÓ i VERGER, Vicenç Maria. «Anotacions a la toponomàstica del Migjorn i Xaloc de Mallorca». A *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana, XXXII - núm. 792-795*. Palma: Societat Arqueològica Lul·liana, 1961-62. Pàg. 25-47.

SANMARTÍN, Ricardo. *Observar, escuchar, comparar, escribir: La práctica de la investigación cualitativa*. Barcelona: Editorial Ariel, 2003. Pàg. 149.

SEMPERE LINARES, Maria dels Àngels. «Talassonímia dels mariners de Santa Pola». A *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica, núm. 44*. Barcelona: Societat d'Onomàstica, 1991. Pàg. 505-515.

Figura 1. Talassònims dels pescadors de sa Ràpita.
Font: elaboració pròpia.

